

Բարոյական և քաղաքական տնտես-
սուշիքն ։

(Տես երես 163)

Բ․ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Հիմունք Բարոյականի ։

Միրըպոյի մէջ հետեւեալ տասնը-
հինգ օրը Տիւրքի ըրած իմաստալից
խօսակցութեանը վրայ խօսուեցաւ ։
կրօնասէր անձինք ուրախ էին այնպէս
աղէկ ջատագովութիւն մը ունենալուն
համար ընդգէմ կատականաց խառնա-
կեցից և ամբարշտաց ։ Տկարամիտք և
երկչոտք երջանիկ կը սեպէին զիրենք
հաւատքնուն մէջ հաստատուելուն
համար ։ առհասարակ ամենքը այս հա-
մախմութեանց փափաքողք էին՝ որոնց
մով լաւագոյն պիտի ըլլար իրենց վի-
ճակը ։

Այսպէս երկրորդ անգամ հաւա-
քուելու որոշեալ կիրակին՝ ժողովը ա-
ւելի բազմութիւ եղաւ ։ Շատերը Տիւ-
րքի խօսիլը լսելու հաճութեան հա-
մար գնացեր էին, որ կենդանացնելով
ախորժելի կ'ընէր միշտ ըսածը ։ Երի-
տասարդք լսելու փափաքանօք եկեր
էին թէ ինչպէս արդեօք պիտի խօսէր
այն խնդրոց վրայ՝ որոնց մէջ տարտա-
մութեամբ կը տատամէին, կամ թէ
զՏիւրքէ առարկութիւններով նեղը
ձգել կ'ուզէին ։

Կային նաև քանի մը յոռեմիտ ան-
ձինք ալ որոնց համար պէտք մ'է ու-
րիշներէն տարբեր խորհիլը, և քանի
մ'ալ ախտերով կամ անձնական շա-
հերով կուրցած մարդիկ ։ Այս վերջին-
ները մեծ յարգ մը չէին տար բժշկին
խօսած խնդիրներուն, բայց կը վախ-
նային որ իր խորհրդածութիւնները
Միրըպոյի բնակչաց բարուցը վրայ ազ-
դեցութիւն կրնան ունենալ ։ և սիրտ
չընելով առաջին խօսակցութեան իս-
կոյն վրան յարձակելու՝ մտքերնին դը-
րած էին որ պարագային համեմատ ի-
րենք զիրենք պաշտպանեն ։

Ասոնց թիւէն էր վինկենտիոս Տոռ-
նիէ դարբինը՝ բուռն բնաւորութեան
տէր մարդ մը ։ Ժարլան՝ որ թշուառու
թիւններով դառնացած անձ մի էր, և
գործառնութեանցը մէջ չյաջողելուն՝
Աստուծոյ և մարդկանց հետ թշնամա-
ցած էր ։ Պասսէ պանդոկապետը և
Բասսըմար սրճապետը, որոնք աղէկ
աչքով չէին տեսներ իրենց շահուն
դէմ եղած այսպիսի հաւաքումներ ։
Վիէտէն՝ որ առարկութիւններ ընելու
իր գիտութիւնը ցուցընելէն դուրս՝ ու-
րիշ պատճառ չունէր ։ Մոքոր՝ գործեր
վրան առնող մարդ մը, որ աւելի յա-
ջողութիւն ունէր զանոնք խառնակե-
լու՝ քան թէ կարգի դնելու, և որ քա-
նի մը վաչխառուաց հետ միաբանած
կ'ենթադրուէր ։

Միւս կողմանէ շատ աւելի բազմա-
թիւ էին բարոյականի սահմանները
յարգելովարժած անձինք, որով նաև
բժշկին խորհուրդը մտիկ ընելու պատ-
րաստ էին ։ պէտք չունէին զուրցածնե-
րուն համոզուելու համար՝ իրեն մտիկ
ընելու, այլ կ'ախորժէին սորվիլ իրմէ
թէ առ հասարակ ամենուն բերանը ե-
ղած առարկութեանց ինչպէս պատաս-
խանելու է ։

Ասոնց մէջ նախամեծարելի էր Պեր-
դրան նշանաւոր վարձուորը, որ խնայո-
ղութեամբը շատ բարիք կ'ընէր, Թով-
մաս Ռայոյ՝ որուն հետ արդէն ծանօ-
թացանք, ամենուն սիրելի անձն մը
բարեսրտութեանը համար ։ Ռոմէն Տիւ-
րուր՝ ուրիշ երկրագործ մը, անկեղծ և
զարմանալի զգօնամիտ մէկն, բայց ա-
զատ վարմունքին հետ քիչ մըն ալ
բիրտ ։ Սոժոն՝ ճարտար հիւսնը, շատ
ընդունելի հոգով խնամքով ըրած աշ-
խատութեացն համար ։ Ռնորիոս Պիւզէ՝
երիտասարդ ոստայնակը, արդէն բազ-
մաթիւ ընտանեաց մը հայր, անխոնջ
աշխատող, որ օրուան մէջ տասուերկու
ժամ ծռած արհեստին վրայ կ'աշխա-
տէր և մնացած ժամանակն իր պզտիկ
դաշտը կը մշակէր ։ Պէտք է յիշենք նաև
զՏիւպիւիսսոն՝ որ լընուարի ընկերա-
դիրն էր, մանարանին տէրը՝ արդար և

բարի մարդ, նաև հաստատուն ու մասնաւորապէս աշխատութեան տեսչութիւնը վրան առած. և Հռայմոնտ դաստիարակն՝ ըրած ծառայութեանցը պատճառաւ սիրելի և մեծարելի, որ և իրմէ կրթուող պատանեաց վրայ մեծ ազդեցութիւն ունէր:

Զուարթութեան նշոյլ մը փայլեցաւ բժշկին ճակտին վրայ՝ երբ մտածին պէս ժողովարանը այդպէս լեցուն գտաւ. բարերարն Տիւբրէ կ'ուրախանար ինքզինքը վախճանին հասած տեսնելով:

— Ազնիւ բարեկամքդ իմ, ըսաւ, երբ դահլճին մէջէն անցնելով՝ առ իւրաքանչիւր ոք բարեկամական խօսք մը զուրցնելով՝ տեղը հասաւ ու նստաւ. շնորհակալ եմ ձեր մեր ժողովները դալու համար ցուցած փութոյն: Կը հաւատամ որ ձեր կողմանէ քիչ մը իմ վրաս ունեցած սէրերնիդ է, վասն զի մեր խօսակցութեանց նիւթը շատ ծանր է, և դուք չէք կրնար յուսալ որ ես զուարճացնեմ. միայն պիտի ջանամ հետաքրքրութիւննիդ շարժելու և մասնաւորապէս ձեզի օգտակար ըլլալու:

Հաստատական ձայներ պատասխանեցին իր այս խօսքերուն, և Տիւբրէ սկսելու վրայ էր՝ երբ Մոքոր որ կ'ուզէր զինքը շփոթել, արտաքսապէս անկեղծ հետաքրքրութիւն մը ձևացնելով, ըսաւ.

— Պարոն բժիշկ, մեզի տասնըհինգ օր առաջ Աստուծոյ վրայ խօսեցար անկ իմաստներով որ իրաւցնէ զմեզ ամբողջութիւն: Անշուշտ չկայ մէկը մեր մէջը որ Աստուծոյ գոյութիւնը տարակուսի տակ ձգէ. այս նկատմամբ և ոչ մէկ անհաւատ մը կրնաս գտնալ Միւրըպոյի մէջ: Հիմակուան ժամանակս ալ անժխտելի է Աստուծոյ էութիւնը. բայց ինչպէս ճանչնալու է. կրնանք ըմբռնել զինքը. և ինչ պարտքեր անկէ առ մեզ կը ծագին: Ահաւասիկ ասոնք են մեր միտքը գրաւող խնդիրները, և որոնց լուծումը հրամանքէդ կը փափաքինք լսել՝ եթէ պատշաճ կը դատուի:

— Պարոն Մոքոր, պատասխանեց

Տիւբրէ, ուրախ եմ երբ հաստատապէս հրամանքէդ կը լսեմ թէ Միւրըպոյի մէջ անհաւատ չկայ, և ուրախակից եմ հրամանքիդ. բայց գոհ չես Աստուծոյ էութեանը վրայ սոսկ հաւտալով՝ և կ'ուզես իմանալ թէ ինչ է: Որովհետեւ կը հարցընես՝ ազատաբար իմ կարծիքս զուրցնեմ:

Աստուծոյ էութեանը վրայ եղած խուզարկութիւնները բացարձակապէս չեմ մեղադրեր. ով որ այս նիւթիս վրայ երբեք խորհրդածութիւն ըրած չէ՝ յայտնի կ'երևցնէ թէ թեթեամիտ է. բայց զգուշանա՛ք. Աստուծոյ ինչ ըլլալը գիտնալու պէտքը միթէ անհաւատութեան հին խմորին մէկ մնացորդը չէ, որով Աստուծոյ հլութենէն և 'ի սիրոյն ազատելու համար՝ նախ և առաջ Աստուծոյ ինչ ըլլալը գիտնալու կարևորութեանը կը դիմէ: Կը ջանանք նաև մեզի մերձաւոր բաներուն ալ խեղճ հասցնել, զանոնք վայելելէն առաջ լաւ մը ճանչնալու համար: Դուք, բարեկամքդ իմ, որ ձեր քրտամբը երկիրը կ'ոռոգէք, միթէ ցորենի հատիկ մը հողոյն ծոցը աւանդելէդ առաջ կը կենանք ու կը ջանանք ըմբռնել թէ ինչ խորհրդաւոր զօրութեամբ պիտի ծլի, արմատները հողոյն մէջ պիտի տարածէ և ցօղունը դէպ 'ի երկինք պիտի բարձրացնէ: Գիտե՛ք որ ըլլալիքն այդ է, ուրիշ բան չէք մտածեր, և շնորհակալ կ'ըլլաք Աստուծոյ որ ձեր աշխատութիւնները կ'օրհնէ: Դու, վիճկենտ, երբ ատրաշէկ երկաթդ սալին վրայ կը ծեծես՝ կանխաւ ջանացեր ես հասկընալ թէ ինչպէս կրակը կը կակղացնէ զայն և ուռան հարուածովը տարածուելու և քու ուզած ամեն ձեռք առնելու յատկութիւն կը հաղորդէ այնմ:

— Չէ, ըսաւ վիճկենտ. գիտեմ թէ այս այսպէս կ'ըլլայ, ալ ուրիշ բան չեմ մտածեր:

— Ինչ պիտի ընէինք եթէ որ և իցէ բան՝ դեռ ձեռք չզարկած հասկընալ ու քննել ուզենայինք: Միթէ կ'ըմբռնե՞նք նայինք ինչ որ յարատեւաբար աչքերնուս տակն ունինք. միթէ մեր մարմի-

նը առաջին և զարմանալի հրաշալիքը չէ՛. և սակայն չենք ետևէ իյնար որ այս առեղծուածը մեզի մեկնուի: Մենք մեզի համար գաղտնիք ենք, և կը զարմանանք որ Աստուած ալ մեզի համար գաղտնիք ըլլայ:

Որովհետեւ Աստուած նիւթեղէն չէ՛ զինքը սոսկ իբրեւ հոգեղէն կրնանք ըմբռնել: Աստուած անապակ հոգի ըլլալով՝ մեզի միայն մեր հոգւովը կրնայ յայտնուիլ որ իրեն նման ոգի մ'է: Եւ միթէ չիյայտնուիր կը հարցընեմ ձեզի, բարեկամքդ իմ. ձեր մտայր ու ձեր սրտին հետ չիխօսիր: Ես չեմ ճանչնար զինքը անանկ ինչպէս որ կը ճանչնամ աչքով տեսածս ու ձեռքով շօշափածս, բայց հաստատապէս այնմ կը հաւատամ. մանաւանդ թէ ոչ միայն կը հաւատամ՝ այլ և կը զգամ զինքը՝ ի միտս և ի սրտի և բովանդակ իմ էութեանս մէջ. կը զգամ՝ այն երախտեաց մէջ՝ որոնցմով անպակաս զիս կը լցուցանէ:

Ամենայն ինչ Աստուծոյ էութիւնը կը յայտնէ ինծի. այս բանս բաւական է ինծի համար և չեմ ջանար իր բնութեքը գաղտնեացը խորը թափանցելու: Ի՞նչ պէս կրնամ ես անսահման և յանհունս մեծ էակն ըմբռնել:

— Բայց, ըսաւ Ռնորիոս Պիւզէ ուտայնանկը՝ որ օրուան մէջ տասնըվեց տասնըեօթը ժամ աշխատելով՝ իր բաղմամբիւ ընտանիքը հոգալու համար, և կիրակի օրերը հանգչելով ժամերով կարգալով կ'անցընէր, եթէ չենք կրնար ըմբռնել զԱստուած՝ չենք կրնար ու պարտական չենք իր գործերն հետազօտելու, որպէս զի իրենց վախճանն հասկընանք:

— Անշուշտ, Ռնորիոս, պատասխանեց Տիւրբէ. Աստուծոյ գործոց հետազօտութիւնը մեծապէս փրկաւէտ է, վասն զի կը հաստատէ ի մեզ իր բարութեան և մեծութեան մտածութիւնը: Կ'ուզէի, բարեկամքդ իմ, որ ամենքնիդ ալ զիտնական ըլլայիք. զարմանքնէդ կ'ապշէիք տեսնելով թէ ինչպէս ամենայն ինչ այս աշխարհիս վրայ

կը կապակցի և շղթայի պէս իրարու հետ կը միանայ. այնչափ որ բան մը փոխուելուն պէս՝ իսկոյն այլ ամենայն ինչ պէտք է փոխուի, կամ թէ մարդուս էութիւնը անկարելի կ'ըլլար աշխարհիս վրայ:

— Բայց, ըսաւ Թովմաս Ռափոյ, միթէ մենք տգէտքս չենք կրնար հասկընալ թէ ինչու համար մեր շրջակայքը տեսած բաներնիս այդպէս եղած են: Օրինակի համար շատ բաներ կան աշխարհիս վրայ՝ որոնց օգտակարութիւնը չեմ ըմբռներ. սակայն շատ ուրախ կ'ըլլայի եթէ գիտնայի թէ ինչ կարծիք պէտք է ունենամ:

— Գովելի է փափաքդ, Պ. Ռափոյ. բարեբաղդաբար անոնք որ գիտութենէ զուրկ են՝ շատ գիւրքեր կրնան դտնալ յորս բնութեան գիտութիւնը իրենց յարմար ոճով գրուած է: Դպրոցին մատենադարանին մէջ այսպիսի գրքեր շատ կան, զորս Պ. Հռայմոնտոս կարդալ ուզողներուն կու տայ. ապահով եղէք որ ասկէ աւելի օգտակար ընթերցմունք չէք կրնար ընել:

— Շատ աղէկ, Պ. Տիւրբէ, բայց ամեն մարդ կարգալու յաջողակութիւն չունի, գիտես. իմ ժամանակս դպրոց չկար և յետոյ սորվելու համար տարիքս առած սեպեցի ինքզինքս: Համառօտ ըսեմ ցաւովք սրտի որ կարգալ չեմ գիտեր. ուստի կը յանձնեմ մասնաւորապէս պատանեաց որ ինծի պէս չընեն: Բայց կան բաներ որ միտքս կը շփոթեն և շատ գոհ կ'ըլլայի եթէ խեղճ կարենայի հասցընել: Այսպէս ինծի կ'երևայ թէ ամենայն ինչ աղէկ չերթար աշխարհիս վրայ, և թէ երկրագործաց համար հողը շատ պինդ է:

— Այդպէս է, Պ. Ռափոյ. բայց ուրիշ կերպ չկրնար ըլլալ: Այս աշխարհիս վրայ ամենայն ինչ իրեն սեպհաւ կան զանազան գործածութիւնը պէտք է որ ունենայ. արդ եթէ հողը աւելի կակուղ և թեթեւ ըլլալու ըլլար՝ աւելի դիւրաւ կ'աշխատէիր, բայց աւագի կամ տղմի պէս մէջը կ'ընկղմէիր: Չէ՛ ինք կրնար տուներ շինել, վասն զի

հաստատուն հիման մը վրայ չէին հանգ-
չեր. նոյն իսկ ծառերը չէին կրնար
հողոյն վրայ կենալ, թեթև քամիով մը
տապալելով:

— Ըստ ամենայնի իրաւ է, Պ. Տիւ-
բրէ. այս բանս չէի մտածած. շնորհա-
կալ եմ տուած բացատրութեանդ, ու-
րով կը սորվիմ որ և իցէ բանի վրայ
իսկոյն չգանգատելու:

— Նոյն բանը պէտք է ըսեն նաև ա-
նոնք որ միայն զիրենք հոգալու տեղ
պէտք են նաև քիչ մը զուրիշներն ալ
մտածել. ասանկ ահա Մարտիալէսի
խանութին կամ վինկենտիոսի դարը-
նոցին առջևէն անցած ժամանակա՝ շատ
անգամ լսեր եմ քրտինքնին սրբելով
քարին և երկաթին դէմ իբրև սաստիկ
պինդ նեղանալնին:

— Իրաւ է, ըսին Մարտիալէս և
վինկենտիոս, երկուքը մէկէն, բայց
գոնեա պարապորդ մարդիկ չենք:

— Գիտեմ, բարեկամք. դուք կտրիճ
անձինք էք և անոր համար զձեզ օրի-
նակ բերի. կրնայի նաև Բենեդիկտոս
Տուսսէլն ալ յիշել՝ որ անտառին մէջ
ծառերը կտրելուն ժամանակ շատ ան-
գամ իր երգերը ահագին երգմունքով
մը կ'ընդհատէ:

— Կը խոստովանիմ որ իրաւունք
չունիմ, Պ. Տիւբրէ, բայց թէպէտ և
մեղեխս ամուր է, սակայն ծառերը եր-
բեմն սաստիկ պինդ են տապարիս
հարուածոյն առջև:

— Ըսածիդ ես ալ չեմ տարակուսիր,
Բենեդիկտոս. բայց անիկա պատճառ
չէ Աստուծոյ նախախնամութեանը դէմ
հայհոյելու, և կարծելու թէ ամեն բան
աղէկ ստեղծած չէ: Թէ որ վինկեն-
տիոսի աշխատութեան երկաթը այդ-
պէս ամուր չըլլար, կարելի բան էր ար-
դեօք որ առանց փշրուելու հողը ճեղ-
քէր, Մարտիալէսի քարերը հանէր
կամ Բենեդիկտոսին ծառերը գետին
տապալէր: Իսկ դու, ըսէ, Մարտիա-
լէս, եթէ քարդ այդչափ պինդ չըլլար՝
կարելի էր որ մեր տանց շինութեանը
և ուրիշ ամենայն պիտոյիցը ծառայէր:
Եւ եթէ ծառերուն փայտը այդպէս

հաստատուն չըլլար՝ ինչպէս կրնար մեր
բնակութեանցը և այնչափ ուրիշ գոր-
ծածութեանց ծառայել: Այս օրինակ-
ներէս կը տեսնես թէ անիրաւ ենք երբ
զԱստուած կ'ամբաստանենք, վասն զի
մենք զմեզ միայն կը տեսնենք կամ
ներկայն: Այսպէս ամառուան տաքին
կը տոգոհանք առանց մտածելու անոր
մեր հունձքը հասունցնելու համար ու-
նեցած կարևորութիւնը. ձմեռը՝ ցրտին
դէմ կը մռմռանք, որ հողոյն ժամանակ
կու տայ ներկայ տարուան հունձքը
սնուցանելու համար պէտք եղած հիւ-
թերը պատրաստելու, և երկրագործին
հանգիստ, առանց որոյ չէր կրնար ա-
մառուան տափանելի աշխատութեանց
դիմանալ: Եւ դարձեալ եղանակաց այս
փոփոխութիւնները որ ոմանց տրտուն-
ջը կը սաստկացնեն, են պատճառ կեն-
դանութեան այլոց: Եթէ կարենայի
մէջ բերել ամեն աշխարհիս վրայ ե-
ղածները, կը ցուցնէի ձեզի որ ձեր
մտացը հակառակ շատ բաներ անհրա-
ժեշտ կարևոր են ձեր ապրելուն հա-
մար: Բայց սակայն երբ մեր խօսակցու-
թեանցը մէջ առաջ երթանք՝ անդա-
դար դիտել պիտի տամ ձեզի նախա-
խնամական օրինաց ներդաշնակութիւնը,
որով նիւթական և միանգամայն ընկե-
րական աշխարհս կը կառավարուին:

— Բայց, վրայ բերաւ ան ատեն
Բասսըմար, եթէ այդ կարգաւորու-
թիւնը օգտակար ալ ճանչնանք՝ կա-
րևորութիւնը չենք տեսներ. որովհետև
Աստուած ամենակարող է՝ կրնար ու-
րիշ կերպով ընել:

— Տարակոյս չկայ, ամենայն ինչ
կրնար ուրիշ կերպ կարգաւորուիլ աշ-
խարհիս վրայ. ասիկա Աստուծոյ միայն
կը կախուէր. բայց ուրիշ կերպ ընելու
կարելիութիւնը չնուազեցնեն ամենևին
այն շնորհակալութիւնը որ իրեն պար-
տական ենք հաստատած կարգաւորու-
թեանը համար. վասն զի ասոնք այն-
պէս կապուած են՝ որ եթէ մէկը փո-
խուի, իսկոյն մարդա կը նեղուի կամ
չկրնար ապրիլ: Ասկէ ինչ հետեանք
կ'ելլէ, բարեկամքդ իմ, բայց եթէ՝ այս

աշխարհիս վրայ ամենայն ինչ մարդու համար եղած է. և աս իմանալէն ետքը ինչպէս կարելի է շնորհակալ ըլլալ Աստուծոյ:

— Սակայն ինծի կ'երեւայ թէ ամենայն ինչ ոչ է աղէկ աշխարհիս վրայ, առարկեց թթու երեսով մը յարկան, որ տոգոհ վիճակին մէջ ամեն բան գէշ կը տեսնէր: Միթէ իբրեւ Աստուծոյ բարիքը կը համարիս հիւանդութիւնները, տկարութիւնները, սովը, կարկուտը, մրրիկները, ողողումները և երկիրս աւերող ամենայն դժբաղդութիւնները, առանց համբերու մարդուս նեղութիւն տուող կամ ստացուածոցը վրայ յարճըկող անասունները:

— Յայտնի է թէ աս ամենը բարիք չեմ համարիր, Պ. յարկան, թէպէտ և տեսութեան կէտով մը՝ որուն վրայ դեռ մենք չխօսեցանք, ան ամենն ալ մարդկանց համար իրենց օգտակարութիւնն ունենան, շատ անգամ նաև անոր համար որ կը կրէ: Մեր թշուառութիւններէն շատը մեր սխալանացը պատճառաւ է և մենք կրնայինք անոնցմէ ազատ ըլլալ, կամ անոնց դառն արդիւնքը կանխատեսել լաւագոյն կէնքը կամ աւելի նախազգուշութիւն բանեցնելով: Բայց ասկէ՝ ինչ որ քանի մը անհատից համար մեծ հարուած է, յաճախ բովանդակ երկրի մը բարերարութիւն է, ինչպէս են մրրիկը որոնք մթնոլորտը կը մաքրեն և բեղնաբեր անձրևներ կը բերեն: Նոյնպէս են նաև անհամար բաներ, որոնց համար կը դանդաղանք, որոնք կը մղեն զմարդ իր կարողութիւնները գործածելու. կը զարթուցանեն ընկերականութեան բռնական գրգուռը՝ զոր Աստուած մարդուս սրտին մէջ դրեր է, բարի բարի վերաբերութիւններ կը հաստատեն և գործնական առաքինութեանց ասպարէզ կու տան: Բայց այս բանս հասկընալու համար հարկ է որ մարդուս այս աշխարհիս վրայ ունեցած վախճանը ճանչնանք:

Ի՞նչ է մարդս և ինչու եղած է: Աշ-

խարհիս ստեղծուելէն ի վեր այս հարց մունքը եղած է, որուն գոհացուցիչ պատասխանը ինչպէս մեր դարուն հռչակաւոր մէկ փիլիսոփան ըսած է, կը գտնուի միայն փոքրիկ գրքի մը մէջ որ ամենքնիդ ալ գիտէք, և այս նկատմամբ շատ աւելի բան կը սորվեցնէ՝ քան ինչ որ մարդկային ոգով գրուած գրութիւնները: Այս փոքրիկ գիրքը՝ քրիստոնէականն է:

— Ի՞նչ, ըսաւ Վիէոլէն, միթէ զմեզ քրիստոնէական սորվելու կ'ուզես խաւրել:

— Ինչո՞ւ չէ, եթէ քրիստոնէականը մեզի խեղը կը սորվեցնէ:

— Բայց քրիստոնէականը տղայոց համար չինուած է:

— Նաև մարդկանց համար ալ կը պատշաճի, և կը յուսամ որ այսմ գրեզ կատարելապէս համոզեմ: Եւ իրաւցնէ քրիստոնէականը մեզի կը սորվեցնէ որ Աստուած զմեզ ստեղծեր է զինքը ձանկնաշու հաւնար, զինքը սիրելու և իրեն ճառայելու հաւնար. և այս կերպով յաշիտեակաւ երջանկութեան արժանի ըլլալու հաւնար: Այս սահմանը ամենայնի պատասխանն է, ամենայն ինչ կը բովանդակէ, և կը տարակուսիմ ուրիշ մը գտնալ որ մարդուս ինչ ըլլալը լաւագոյն բացատրէ: Ճանչնալ, սիրել ու ծառայել Աստուծոյ՝ այս երեք բանը ամբողջապէս կը կապեն զմարդ և իր ամենայն պարտքը կը բովանդակեն:

Ի՞նչպէս ուրիշ կերպով ճանչնալ զԱստուած՝ քան հետաքննելով իր գործերը, և ինչպէս ուսմամբ հետաքննել զանոնք՝ առանց մեր միտքը մշակելու: Որչափ աւելի մարդս ուսեալ և կրթութեալ ըլլայ՝ այնչափ աւելի կրնայ ճանչնալ և խեղը հասցընել Աստուծոյ ստեղծածներուն: Քրիստոնէականին պատասխանն ուրեմն կը պարտաւորէ զմեզ որ կրթուելու ջանանք: Կրնաս կարծել ասկէ ետքը, Պ. Վիէոլէն, որ քրիստոնէականը տգիտաց համար միայն ըլլայ:

— Իրաւունք ունիս, պատասխանեց

վիճելէն, առաջին բացագանշութեանը վրայ քիչ մը ամհնալով, բայց ամենէն աւելի զգայուն կողմէն հարուած մ'ընդունելով, որ էր ինքզինքը գիտնական սեպելը: Տիւբրէ շարունակեց:

— Բրիտանոնէականը մեզի կ'ըսէ նաև թէ մարդս զԱստուած սիրելու համար ստեղծուած է: Եւ իրաւցնէ՝ ինչպէս կարելի բան է Աստուծոյ արարածոցը վրայ խորհիլ ու խոկալ և ամենայն զօրութեամբ հոգւոյ չսիրել զայն՝ որ մեզի համար ըրած է ամենայն ինչ այս աշխարհիս վրայ և կը հսկէ մեր ամենուս վրայ: Ուրիշ կողմանէ ժխտելը թէ Աստուած կարենայ կենալ մեր վրայ զբաղիլ՝ սահման դնել ուզել է իրեն կարողութեանն ու բարութեանը, որպէս զի կարենանք մեր երախտագիտութեան և սիրոյ պարտքէն ազատիլ:

Բայց ինչպէս այս երախտագիտութիւնն ու սէրը ցուցնելու է իրեն՝ բայց եթէ ծառայելով. և ինչպէս ծառայելու է Աստուծոյ. հպատակելով հրամանացը և իր կամքը կատարելով: Սակայն գերագոյն արդար ու բարի էակ մը միայն բարի կամք կրնայ ունենալ. Աստուծոյ ծառայել ու իրեն կամքն ընելը՝ բարիք ընելն է ուրեմն, փախչիլ 'ի չարէ, զգուշանալ այլոց միաս ընելէ, որչափ աւելի կրնանք ծառայութիւն մատուցանել իրեն. մէկ խօսքով՝ առաքինութիւն գործել:—

Պասսէ դեռ բերանը չէր բացած, սակայն շատ ծուռ աչքով կը տեսնէր այս հաւաքմանց ընթացքը, որով գինետանը երթեկը շատ կը նուազէր: Բարմար ժամանակ սեպեց առ 'ի շահանձին զիտողութիւն մ' ալ ինքն ընելու:

— Որովհետև Աստուծոյ ծառայելու համար բարիք գործելը բաւական է, կը համարձակիս ըսել թէ պէտք չունինք ան ամեն բաներուն որ քահանաները կ'ըսեն: Եթէ իրենց մտիկ ընելու ըլլանք՝ Աստուծոյ ծառայելու համար միշտ եկեղեցին ըլլալու է:

— Քիչ մը շատ շուտ առաջ կ'երթաս, Պ. Պասսէ: Աստուծոյ ծառայե-

լու լաւագոյն կերպն՝ առաքինութիւն գործելն է, բայց բաւական չէ: Հօրդ վրայ սէր ցուցած կ'ըլլաս հպատակելով միայն իրեն կամացը՝ առանց ամենևին գորովոյ և յարգանաց նշան մը յայտնելու: Անտարակոյս՝ չէ: Նոյնպէս պէտք է որ յայտնենք Աստուծոյ զինքը սիրելնիս, տուած շնորհացն համար շնորհակալ ըլլանք, և պէտք եղած պաշտօնն ընծայենք իրեն:

— Բայց, Պարոն, վրայ բերաւ Պասսէ. ինչ պէտք ունիմ աղօթելու համար եկեղեցի երթալու. միթէ Աստուած ամեն տեղ ներկայ չէ. ինքը մեր աղօթքը՝ առանց եկեղեցի երթալնուս ալ կը լսէ:

— Իրաւ է, Պ. Պասսէ, թէ Աստուած՝ որ ամենուրեք ներկայ է, նաև գինետանդ ալ մէջն է և կը տեսնէ ամեն հոն հանդիպածը, մեր սրտին ամենագաղտնի խորհուրդներն ալ կը կարդայ, և ուր որ ալ ըլլանք՝ մեր աղօթքը կը լսէ: Բայց եթէ իրաւցնէ կ'աղօթենք Աստուծոյ՝ ինչո՞ւ համար կը քաշուինք մեր ժողովեալ եղբարցն առջև նոյնն ընելու: Միթէ այս ամեն պատրուակներուն տակ կրօնքնիս խոստովանելու խորշումը չէ որ կը ծածկուի, վասն զի այս խոստովանութիւնը կը պարտաւորէ զմեզ որ վարքերնիս դաւանանքնուս հետ յարմարի:

— Բայց միթէ Աստուած մեր աղօթիցը պէտք ունի, հարցուց ըստ իւր կարգին Բասսըմար:

— Անշուշտ չէ. Աստուած մեր աղօթիցը պէտք չունի, բայց մենք պէտք ունինք իրեն աղօթելու: Աղօթքը փրկակաւ է մարդուս, իր պարտուցը ըզգացմունքը կ'արթնցընէ. անդադար իր պէտքը հոգալու զբաղած ըլլալով՝ կըրնայ իբրև մարդ ունեցած պարտքերը մոռնալ, եթէ որոշեալ օրերու և ժամերու մէջ կրօնական հրահանգներ իրեն վախճանը մտածել չտային: Ամեն տեսակ նեղութեանց ձեռքը մատնուած ըլլալով՝ երբեմն կրնար վհատիլ, եթէ աղօթքը՝ յոյսն ու վստահութիւնը չաւելցնէր, բարեկամ մը՝ պաշտպան

մը, հայր մը ցուցընելով երկինքը իրեն համար: Աստուծոյ մէկ նոր բարերարութեամբն իրրեւ պարտք մեր վրայ դրուած աղօթքը՝ իր սիրոյն մէկ ապացոյցն է. վասն զի մարդուս տկարութեանը օգնութիւն է, և մխիթարութիւն մը ու երջանկութիւն:

Այլ բաւական չէ աղօթելը. հասարակաց պաշտամունքն ալ պարտք է առ Աստուած և առ մարդիկ:

— Միթէ Օրինաց մատեանը նոյնը մեզի չխորվեցնենք կրօնից նման, առարկեց Մոքոր:

— Հրամանդդ, Պ. Մոքոր, արհեստդ ըլլալով Օրինաց մատեանը ինծմէ ազէկ գիտես. բայց պէտք է գիտնաս թէ ընդ մէջ այն բաներուն որ մարդկային օրէնք կ'արգելուն և բարոյականը կը ներէ՝ անհուն միջոց մը կայ ուսկից անդին չանցնիր երբեք ողջամիտ մարդը. Լուդուիկ Մորանի օրինակը նոյնը կ'ապացուցանէր մեզի անցեալ օր: Կախաղանի համեստ մարդ կ'ըսենք, խօսելով անոնց վրայ որ օրինազանց չըլլալու չափ խոհեմութիւն ունին, բայց օրինաց արգելած բաներէն դուրս ամեն ուղածնին կ'ընեն: Գիտէք թէ ինչ համարմունք կ'ունենանք այնպիսեաց վրայ և ինչպէս ամենընիս կը զգուշանաք իրենցմէ:

Բայց մի կարծէք, բարեկամքդ իմ, իբրեւ թէ ես ուղենամ մարդկային օրէնքները պարսաւել. քաւ լիցի. ամենամեծ ծառայութիւն կ'ընեն ժողովրդեան, և երբեք ընկերութիւն մը առանց ասոնց չկրնար ըլլալ. բայց աս ալ կոյ որ ամենքը չեն կրնար սորվիլ շատ և խճողած ըլլալնուն համար. և սակայն կան շատ մ'ալ բաներ որոնց վրայ չեն խօսիր, և բարոյականը կը սահմանէ կամ կ'արգելու: Գատաւ տանական Օրինագիրքն ուրեմն բարոյականի օրինադիրք չէ:

— Երկուքին ալ պէտք չունիմ, կըցեց վիէոլէն, ինչպէս նաև կրօնից ալ, ինչ կերպով կեանք անցընելիքս գիտնալու համար: Իմ շահս ասոնց ամենէն աւելի կը սորվեցնէ ինծի:

— Կը կարծես, Պ. վիէոլէն:

— Կը կարծեմ. մանաւանդ թէ ապահով եմ:

— Զգոյշ եղիր. ապահովութիւնդ կրնայ շատ անգամ խաբէութիւն մ'ըլլալ: Եթէ ըսելովդ թէ մեր շահը կը ցուցընէ մեզի ինչ որ պարտական ենք ընելու, այնպէս կը հասկընաւ թէ մեր ճշմարիտ շահուն կը ծառայենք, նոյն մտքի վրայ ենք: Ես այսպէս երջանիկ կը համարիմ ինքզինքս հիմակուրէն կարենալով զուրցել իմ ունկընդրացս՝ թէ մարդուս իր շահուն ծառայելու լաւագոյն միջոցը պարտքերը կատարելն և կրօնից ու բարոյականի սահմանները բռնելն է: Անդադար առիթ պիտի ունենամ ցուցընելու ձեզի շահու և պարտուց անխզելի միութիւնը, և նաև ապացուցանելու որ բարոյականի օրինաց յարմարելով՝ ինչ որ աւելի օգտակարագոյն է մեզի զայն կ'ընենք: Այս բանս պիտի ըլլայ միանգամայն նոր նիւթ մը Աստուծոյ բարութեանը վրայ զարմանալով՝ որ այսպէս ազէկ կարգաւորել է ամենայն ինչ, որ բարոյականի օրէնքները պահելով՝ մեր անձանց օգտակար ծառայութիւն մ'ըրած կ'ըլլանք:

Բայց եթէ դու առանձնական շահու վրայ կ'ուզես հիմնել հասարակաց և մասնաւորաց բարոյականը, ներէ ինծի որ կարծիքդ չեմ կրնար ընդունիլ. այս բանս շատ անգամ փորձուած է՝ և միշտ 'ի զուր: Այս նկատմամբ՝ որովհետեւ ընթերցասէր ես, կը խաւրեմ հրամանքիդ մեզի ժամանակակից անուանի փիլիսոփային պրանչիլի գեղքը ի վերայ ձշմարտի, գեղեցկի և քաւրոյ: Բայց որովհետեւ աշխարհիս մէջ ունեցած կարծեացդ շատ պաշտպաններ կան, ներէ ինծի որ քանի մը խօսք զուրցեմ այս նկատմամբ:

Ըսի թէ մեր պարտքը ճշմարիտ շահերնու հետ մէկ է, և ըսածս կը հաստատեմ: Այսու կը հասկընամ որ պարտքերնիս կատարելով՝ մեզի օգտակար եղածը գործենք. բայց պէտք է ասկէ հետեցնել թէ պարտքերնիս կատարելու համար բաւական է շահեր:

նիս նայիլ : Այս բանս կարելի էր եթէ մեր ստոյգ շահը ձեռք բերելու համար մոլորելու տրամադրեալ չըլլայինք . սա, կայն շատ անգամ մեզի շահաւոր կը համարինք՝ ոչ եթէ ինչ որ ստուգապէս օգտակար է, այլ ինչ որ հաճոյական է : Նախ քան զամենայն մեր հանգստութիւնը, վայելքն ու հաճոյքը կը սիրենք և անգաղար մեր ճշմարիտ շահը վայրկենական հաճոյից կը զոհենք . եթէ ուրեմն շահերնիս մեզի առաջնորդ առնելու վարժինք, սխալելու և մնասով ելլելու ենթակայ կ'ըլլանք : Վաղանցուկ հաճոյք մը, ախորժ մը, մտացածին քմաց յարմար բան մը՝ կըրնայ ըլլալ որ իրական և յարատե շահու տեղ սեպենք :

Թող որ այսպիսի վարդապետութիւն մը զմարդիկ մեծամեծ տազնապնեռու մէջ կրնայ ձգել . վասն զի եթէ շահերնին իրենց վարուցը կանոնն է, և որովհետեւ ինչ որ իրենց հաճոյ է զայն շահաւոր կը սեպեն, ալ ես չեմ կրնար գիտնալ թէ ինչ պէտք է մտածեմ իմ իրենց հետ ունեցած վերաբերութեանս ժամանակ, մէկուն հաճոյ եղածը միւսոյն անհաճոյ ըլլալուն պատճառաւ : Ուրեմն բարոյականը՝ որ է ըսել մարդկանց վարուցը կանոնն՝ ըստ իրենց ախորժին պիտի փոփոխութիւն կրէ, և որչափ մարդիկ՝ այնչափ ալ բարոյական պիտի ըլլայ . նոյն իսկ իւրաքանչիւրոց բարոյականը օրըստօրէ պիտի փոփոխի . վասն զի այսօր մէկուն ախորժելի եղածը՝ վաղը անախորժ պիտի ըլլայ :

Եթէ ես մարդկանց քմահաճոյ պարտքէն ու երևակայութենէն կախումն պիտի ունենամ, շնորհակալ եմ բարոյականիդ . աւելի կ'ախորժիմ սովորական բարոյականը, այսինքն է կրօնից և պարտուցը . գոնեա զիտեմ ինչ բանի վրայ հաստատուիլ, ամեն մարդկանց համար՝ ամեն ժամանակ և ամեն տեղ նոյնն ըլլալով :

— Թողութիւն կ'ընես, Պ. Տիւբրէ, ըսաւ այն ժամանակ Վիէտլէն : Հրամանդ անցողական և սխալ շահու վը-

րայ խօսք կ'ընես . բայց իմ ըսածս յառաւ և աղէկ շահու համար է, ընդունելով որ աղէկի՝ գէշի գաղափարները ըլլան . ներէ ինծի որ միտքս բացատրեմ : Բարին այն է որ մեր շահուն կը յարմարի . իսկ չարն անոր հակառակն է . ախտն՝ այն մոլորութիւնն է որով ճշմարիտ երջանկութիւնը զոհ կ'ըլլայ մնասակար և անտեղ հաճոյից . առաքինութիւնն ընդհակառակն այն իմաստութիւնն է՝ որ տևողական երջանկութեան մը վախճանաւ կրից հրապարանաց դէմ կը կենայ : Շահու բարոյականը կը հաստատէ այսու այն ա, մենայն պարտքերն՝ որ սրբանուէր եղած են հասարակաց կարծեօք . անոնք պարտք են՝ վասն զի մեր անձնական շահուն համեմատ են . մարդկանց բարիքը ընելն ամենէն աւելի ապահովագոյն ճամբան է, որպէս զի իրենք ալ նոյնը մեզի ընեն, վասն զի լաւագոյն միջոցն է իրենց համարմունքն ու համակրութիւնն ստանալու : Կը տեսնես, Պ. Տիւբրէ, որ սովորական բարոյականնի պահանջածներն իմ շահս ինքնին կը պահանջէ որ ընեմ, և անոր արդեւածներէն զիս կը զգուշացնէ . ալ ուրեմն ես պէտք չունիմ հրամանքիդ կրօնիցն ու բարոյականին . աւելի ապահով առաջնորդ մ'ունիմ . վասն զի բան մը այնպէս հարկեցուցիչ և անվրիպելի է՝ ինչպէս մարդուս շահը :

— Պ. Վիէտլէն, շնորհակալ եմ հրամանքիդ բացատրութեանը, որ ճշիւ կը ծառայէ ինծի մոլորութիւնդ ապացուցանելու համար . վասն զի եթէ բարոյականն ու շահը մի և նոյն բերանը կը բանեցնեն, չեմ իմանար թէ ինչու համար մենք մէկը մէկալին հետ պիտի փոխենք . և ոչ իսկ զշահը իրաւապէս անվրէպ առաջնորդ մը կը գտնեմ . արդ զիւրին է ինծի համար ասոր հակառակ կը ձեղի ապացուցանել :

Միտ զիր նախ և առաջ . շահերնուս մեր պարտուցն հետ ունեցած համամիտ միութեամբն հանդերձ, միութիւն մը որուն ես կը հակառակիմ ու չեմ ընդունիր, երբեմն բարոյականն առաջինը

երկրորդին զոհել կը հրամայէ. այս խորհրդածութիւնը կը դատապարտէ ուրեմն այնպիսի վարդապետութիւն մը՝ որ մեր գործոցն իբրեւ միակ կանոն կու տայ շահերնիս. կ'ըսեմ, միակ՝ լաւ ուշ դիր. վասն զի ես հրամանքիդ չափ բացարձակ չեմ խօսիր: Հրամանքդ կրօնքը իբրեւ բարոյականի հիմունք՝ բոլորովին մէկդի կը ձգես և շահով գոհ կ'ըլլաս. ես շահը չեմ արհամարհեր, քաւ լիցի. մանաւանդ թէ բարոյականի օգնութեան կը կանչեմ. բայց զայն իբրեւ հիմունք համարելէն կը զգուշանամ:

Երբ կրօնքն ու խիղճ կը պատուիրեն մեզի գործել զբարի, խորշել 'ի չարէն, զրկել զմեզ 'ի պարսաւելի հաճոյից, չափաւորել մեր կիրքերը. երբ ծանր պարագայից մէջ կը հրամայեն մեզի նոյն իսկ մեր շահն ալ զոհել, չեն հրաւիրեր զմեզ առ այս՝ մեր այսուստանալիք յարգանացն և համակրութեանն համար, և կամ յապագայս յուսալի մեծագոյն և յարատեւ հաճոյից համար, այլ կը հրամայեն իբրեւ պարտք և կը փութացնեն քան զամենայն երկրաւոր շահս գերագոյն բարւոյն խոստմամբ, այն է՝ յաւիտենական երջանկութիւնը:

— Ո՛հ, ահաւասիկ վերջին մեծ խօսքը, գոչեց Պասսէ. ինչ խօսք. քանի որ կ'ապրինք՝ զմեզ ամեն բանէ զըրկենք, մեռնելէս ետքը երջանիկ պիտի ըլլանք. միշտ մի և նոյն եղանակն է. և ո՞վ կ'երաշխաւորէ մեզի հրամանքիդ յաւիտենական երջանկութիւնը:

— Իսկ ո՞վ կ'երաշխաւորէ հրամանքիդ վաղուան երջանկութիւնդ, Պ. Պասսէ. ապահով ես տարիներով՝ ամիսով՝ շաբաթով ապրելուդ վրայ: Աղէկ առողջ եմ, կ'ըսես. բայց ամեն չար պատահարները պակաս չեն. հիւանդութիւն մ'է կու գայ ու կ'առնէ կը տանի. 'ի զուր կը ջանաս, զրկումներ կ'ընես հաճոյքդ երկընցնելու համար, վասն զի ներկայն միայն անձիդ կը վերաբերի, և զրկումներդ կ'ըլլան սոսկ 'ի կորուստ. թաքթափէ ուրեմն 'ի խորս

հաճոյից, և որովհետեւ կեանքն անստոյգ է, նայէ որ, ինչպէս կ'ըսեն, կարճ ու աղէկ ապրիս:

— Բայց առ չուզեցի ես ըսել, վրայ բերաւ վիէսլէն. այս թանձր բարոյականը մարդկանց համար չէ՝ այլ անասնոց համար, եթէ բարոյական ունենալու ըլլային:

— Գիտեմ, պատասխանեց Տիւրքէ, և այս գաղափարները հրամանքիդ չեմ ընծայեր. բայց զգուշայիր, դրութիւնդ հոն կը տանի: Եթէ հրամանքդ այս հետեանքը չես հաներ, այլք կը հանեն: Կ'ուզես որ զիս զրկեմ քանի մը հաճոյքէ՝ որպէս զի յապագայս աւելի երկայն ժամանակ զանոնք վայելեմ. բայց ո՞ր է իմ շահս՝ եթէ այս ապագային չեմ հասնիր. զրկումը կը մնայ և հաճոյքը կը սահի կ'անցնի. 'ի զուր խաբուեցայ, 'ի զուր թշուառացայ:

Կը կարծես որ ես բարիք գործեմ մարդկանց յարգանացն ու բարեսրտութեանը արժանանալու համար. կ'ընդունիմ. բայց մի ըսեր թէ առ 'ի շահ անձիս. վասն զի ինչ շահ ունիմ աղքատներն ու թշուառները ինծի պարտական ընելով: Երբ ընչիցս մէկ մասը իրենց համար զոհելու ըլլամ՝ փոխարէն չեն հատուցաներ. և եթէ խեղճութեան մէջ իյնամ՝ հասարակաց համարմունքը կ'ազատէ զիս անկէ: Եթէ բարին առ 'ի շահ կը գործեմ, շահուս հակառակը տեսնելով՝ ետ կը կենամ անկէ: Եթէ հասարակաց համարման համար է ըրածս, կը դադրիմ ընելէ երբ ոչ որ կրնայ գիտնալ: Դարձեալ՝ եթէ այս խորհրդածութիւնս՝ առ ընկերս պարտքեր վրաս կը դնէ, անձիս նկատմամբ բնաւ պարտք մը չհրամայէր, և իսկոյն ներելի է ինծի համար ամենայն ինչ, երբ անպատուհաս կըրնամ նոյնը գործել և յայնմ իմ շահս կամ հաճոյքս կը տեսնեմ: Անդգամ եմ, անառակ, մոլորեցուցիչ, շնացող, երբ կրնամ ըլլալ առանց համբաւս, ազատութիւնս ու կեանքս արատաւորելու:

Տես նաեւ թէ ո՞ր կը տանի զմեզ այս

դրութիւնը . ինչպիսի ուսմունք կը պահանջէ , որչափ հաշիւ հետը մէկտեղ կը բերէ : Բովանդակ մտայն կարողութիւնները պէտք է որ 'ի գործ ածեմ' 'ի խնդիր իմ շահուս , և սակայն ապահով չեմ այնմ հասնելու . կրնամ խոհեմութեամբ և կամ ըստ պարագայից՝ բաղդս ու յաջողութիւններս աւելցնել . սակայն միշտ ձախորդութիւններ ալ կը հանդիպին , և կամքս անոնց դէմ բան մը չկրնար ընել . վախճանը միշտ անստոյգ է : Ընդհակառակն կրօնից վախճանական նպատակը անխաբ է . այս աշխարհիս վրայ բարեկեցութիւնս փնտռած ժամանակս՝ կարելի է որ չյաջողիմ , սակայն հատուցմունքն անփախուստ է . վասն զի իմ կամքէս ու ջանքէս կախումն ունի : Այսպէս պարտքը երջանկութիւնս ինծի կը յանձնէ . գերազոյն բարին՝ յաւիտենական երջանկութիւնը միայն ինծմէ կը կախուի :

— Շատ աղէկ , Պ . Տիւբրէ , կցեց Վիէոլէն . բայց այս բանս ապագայ կենաց գոյութեանը վրայ կը հանգչի՝ զոր անշուշտ չեմ ուզեր ժխտել . բայց աս ալ կայ որ վերջապէս ոչ ոք աներկբայելի կերպով կրնայ հաւատնել :

— Ուրիշ շատ բաներէ աւելի աղէկ կ'ապացուցուի , որոնք ամենեւին հակառակութիւն չեն կրեր : Շատ աղէկ , Պ . Վիէոլէն , դէշ տեսներ եղածը և համարինք թէ հանդերձեալ կեանք չկայ . ինչ կը հետեւի անկէ . խաբուած կ'ըլլամ , 'ի զուր յուսացած կ'ըլլամ , բայց գոնեա այս յոյսը կենացս մէջ ինծի ամբողջութիւն կ'ըլլայ : Իսկ հրամանքդ ինչ ունիս որ ձեռնտու ըլլայ բարի գործելու և չարին փորձութեանը հակառակելու . վասն զի շահու բարոյականը քարոզելով՝ պարտուց և կրօնից բարոյականէն դուրս աւելի թոյլ բարոյական մը չես ուզեր քարոզել . և ինքզինքդ կրօնասէր անձանցմէ նուազ համեստ չես համարիս :

— Յայտնի է թէ չէ :

— Պատասխանէ՞ք ինծի նիւթ կ'առնում , Պ . Վիէոլէն . իսկ եթէ կենցաղավարութիւնդ պէտք է որ նոյն ըլ-

լայ , եթէ չես ուզեր զգօնութեամբդ և առաքինութեամբդ ստորին ըլլալ քան զկրօնասէր անձինս , եթէ ուրիշ բանով չես համարիր տարբերիլ՝ բայց եթէ հաւատքով , ան ատեն ինչո՞ւ համար այս զանազանութիւնը . կամ կ'ուզես ազատ ըլլալ սովորական բարոյականի և կրօնից պատուէրներէն , և կամ անոնց հպատակիլ : Եթէ վախճանդ ազատ ըլլալ է՝ վարդապետութիւնդ բաւական երաշխաւորութիւն չընծայէր ինծի , որով և չեմ վստահանար : Եթէ ընդհակառակն կ'ուզես որ հրամանքիդ բարոյականին օրինագիրքը քան զիմս ստորնազոյն չըլլայ , ինչո՞ւ համար իմ հաւատքիս դէմ կը կուռիս , որ նեցուկ մ'է ինծի համար և այլոց համար երաշխաւորութիւն :

— Աղէկ կը պատճառաբանես , Պ . Տիւբրէ , և ասոր դէմ առարկելու խօսք չունիմ . բայց ինչո՞ւ համար կրօնք կը հրամայեն մեզի հաւտալ այնպիսի բաներու որ մտաց խորթ կու գան :

— Կեցիր , Պ . Վիէոլէն , ոչ թէ անոր համար որ զիս կը վիրաւորես ըսածովդ , այլ վասն զի այնպիսի գաղափարաց շարքի մը մէջ կը մտնես՝ որոնց չեմ կրնար հետեւիլ , երկայն ժամանակի կարօտ նիւթեր ըլլալով . մէյմ' ալ որ կրօնից ջատագովութիւն ընելու պաշտօնը իմս չէ : Միայն այնչափ կ'ըսեմ հրամանքիդ , որ մեծամեծ հանճարներու հետ ընդունելով Աւետարանին մէջ յայտնեալ ճշմարտութիւնները , ոչ տգիտութիւնս և ոչ ալ տկարամտութիւնս յայտնած կ'ըլլամ : Աս ալ կայ որ իմ մտացս ամենեւին խորթ չեն գար քրիստոնէական կրօնքին սահմանները , վասն զի աւելորդապաշտութիւնք միայն խորթ են , որ ոչ են կրօնք և կամ բարոյականի դէմ ելլող բաներ են : Արդ կայ բան մը մեր կրօնքին մէջ որ հրամանքիդ անբարոյական երեւայ , կամ արդարութեան և առաքինութեան հակառակ :

— Այս չէր ըսածս , Պ . Տիւբրէ . Աւետարանի բարոյականէն աւելի մաքուր և ամբիժ բարոյական չկայ :

— Գիտէի կանխաւ թէ ասանկ կը մտածես, բայց շատ զոհ եմ բերնէդ լսելու համար: Թող որ ուրեմն խօսքս վերջացնելով ըսեմ թէ ինչ կ'արգելու զմեզ որ չհատանք. ոչ խորհուրդք և ոչ կրօնական տարօրինակ վարդապետութիւնք, այլ սոսկ մեր հակամիտութիւնքն ու պակասութիւնները: Առանց մեր կրիցը՝ բոլորով սրտիւ կ'ընդունէինք ինչ որ կրօնից մէջ մեր մօղէն վեր է. բայց հատաւնուս պէս հարկ է որ վարքերնիս ալ ըստ այնմ ըլլայ, կրօնից պատուէրները կատարել, խոր չիլ իր արգելած բաներէն և յաճախ մեր հաճոյքն ու ախորժները զոհել: Եռանդ չունինք և կը ջանանք արդարացնել զմեզ, չենք հատար ըսելով: Է՛հ, բարեկամք, հրաժարինք մեր կրքերէն և բան մը արգելք չըլլար քրիստոնեայ ըլլալնուս և կոչուելնուս:

Բայց հոս կանկ կ'առնում. բաւական երկայն բռնեցի զձեզ այսօր. առանց միտք ունենալու՝ զձեզ բարձր պտըտցուցի, գալ անգամ կ'իջնանք դարձեալ յերկիր, աշխարհի մէջ մեր ունեցած զրիցը վրայ զբաղելու համար:

ՌԱՖԷ

Կըշարունակուի:

Արեւքի Ակրոպոլսոյ հարաւակողման աշերակները:

Աթէնքի Ակրոպոլսոյ հարաւակողման ստորոտը, գրեթէ մաքրուած ըլլալով՝ ի հողոց, մինչև ցայսօր հոշակաւոր աւերակները կը տեսնուին. որոց սոսկ շեղակոյտը ապշեցուցած էր զիտողաց աչքերը, մինչդեռ չէին կրցած որոշել թէ այն աւերակները հնութեան համբաւաւոր յիշատակաց որ դասուն կը վերաբերէին:

Ակրոպոլ կառուցեալ է ժայռի մը ստորոտը բարձրահայեաց զիրքով, որ կ'իյնայ հին միջնաբերդին հիւսիսային և արևելեան կողմերը: Դէպ ի արևմտեան կողմը միայն ունի զառ ի վայր

կճեայ մեծագործ սանդուղ մը, որոյ աստիճանները դուրս հանեց 1853ին Պ. Պէոլէ իր պեղմունքներով: Այս սանդղոյն մուտքը Աթենացիք փակեցին նախադրանց շինութեան ժամանակ, կը տեսնուի ցարդ գալթին պատերուն և սեանց մի մասը որք շարուած են թանգարանին մուտքին առջև: Քառակուսի բարձր աշտարակն՝ որ մուտքին վրայ կը նայի, միացորդ մի է երրորդ դարու տիրապետութեան գաղղիացի իշխանաց՝ որ դուքս եղան Աթենայ: Իսկ այն փոքրիկ շէնքը որ աշտարակին ստորոտը կ'իյնայ, է Յաղթութեան մեհեան, որուն կողմնական մի երեսը դարձած է դէպ ի արտաքին պատուարը, և իր յառաջակողմը և յետակողմը ձևացած են սիւներով կամարակապ սրահներ: Իսկ Պարթենոն՝ որ դաշտավայրին ամենաբարձր կէտին վրայ է, Յունաստանի ամենագեղեցիկ շէնքերէն մէկն ըլլալով, իսկոյն իրեն կը ձգէ ճանապարհորդին աչքերը: Քիչ մը դէպ ի ձախակողմը կը տեսնուին Երեքթիոնի աւերակները, Բոլիատեան և Պանդրոսեան Աթենասայ կրկին մեհեանը. և հարաւային կողմը կը տեսնուին կարիատիւներն, որք իրենց զվառն վրայ կը տանին մեհեանին չքեղ վերնատան վերնախարիսխը:

Պատուարը որ յեցեալ է որմակալներու, և կը շրջապատէ Ակրոպոլսոյ բոլոր այս մասերը, չէ նոյնը ինչ որ շինեց Կլիմոն՝ Միլտիադեայ որդին՝ իրեն ծախիւքը, այլ Տաճկաց շինածն է, որ դոցած է առջինը, բայց այսու ամենայնիւ Կլիմոնի պատուարն ալ կը տեսնուի ուրեք. իսկ պատուարաց ստորուտէն մինչև ի վայր ժայռը սեպածն է: Ժայռին քանի մը զիւրամատոյց տեղերուն վրայ կը տեսնուէին երբեմն սիւներ, բարձրաբերձ կոթողներ, որք նուիրուած էին ի յիշատակս իրենց երաժշտութեան և բանաստեղծութեան մրցանաց մէջ ըրած յաղթութեանց: Կային ուրիշ յիշատակարաններ ալ ուր նոյն նպատակաւ փորուած էին լեռան կողերուն վրայ: Նոյնպիսի էր նաև